

ROZSNYÓI ÁGNES

Budapest hétköznapijai a felszabadulás után

Január 18-án, amikor a pesti hadműveletek befejeződtek és a polgári lakosság szörnyű megpróbáltatások után a sötét pincékből feltámolygott a napvilágra, halott várost pillanthatott meg. Az utcákon a házsorok romokban heverték, a meglevő üzletek redőnyei feltörve, az üzletek kifosztva, az utakon a szétlőtt harckocsik, ágyúk torlaszolták el a romok által itt-ott véletlenül szabadon maradt úttesteket, melyeken mindenütt állati és emberi tetemek heverték. A halottak: katonák, polgárok, gyermekek, nők részben a harci események következtében, részben a nyilasok esztelen gyilkolási vágyának áldozataként pusztultak el, egyesek pedig „egyszerűen” éhen haltak, vagy betegség lett úrrá legyengült szervezükön.

Az életben maradt lakosság elé a főváros borzalmas képe tárult, melyet statisztikai adatok beszédesen mutatnak. Budapest csaknem 40 ezer épületéből mindössze 10 323 (26%) maradt csak épen. Súlyosan 27 826 (70%) sérült meg és 1494 ház teljesen megsemmisült (3,8%). (Ezekben a számokban az üveg és a tetőkárok nincsenek feltüntetve.) Az épületállomány kétharmad részének rongálódott meg a teteje.¹

Gáz- és villanyszolgáltatás az első napokban egyáltalán nem volt, részben a hálózati hibák, de főként az energiaszolgáltatáshoz szükséges szén hiánya miatt. Az erőműveket ért súlyos háborús károkat a fagykár még tetézte. Az áramellátásra jellemző, hogy míg 1944 január–májusában 186,2 millió kWó volt az áramszolgáltatás, 1945 január–májusában összesen 28,6 millió kWó volt a termelés.² A közlekedés is szünetelt, az áramhiány mellett a tárgyi veszteségek is bénították a forgalom megindítását. A BSZKRT személyszállító kocsiparkjának 1854 egységéből 900 maradt üzemképes. A BHÉV 418 járművéből 128 maradt meg. A hálózat 719 km-es vezetékéből 650 km pusztult el. A pesti villamosvonalak felső vezetékének 90%-a (30 km) megsemmisült.³ A pályatestek is erősen megrongálódtak.⁴ Romokban heverték a hidak is. Hiányoztak a lakosság élelmiszerellátásának alapvető feltételei is.

Bár az 1944. évi termés a háborús évek egyik leggazdagabbja volt, már 1944 második felében komoly nehézségek mutatkoztak a főváros élelmiszerellátásában. 1944 szeptemberétől, részben az ország hadműveleti területté válása folytán szállítási zavarok keletkeztek. Még döntőbb

volt, hogy ezt a termésmennyiséget a több százezer főnyi német katona ellátása és garázdálkodása is terhelte. Ennek következtében már 1944 őszén — a háború alatt amúgy is lecsökkent — tartalékokat sem sikerült pótolni. A nyilas és német rablás Budapest meglevő csekély készleteit is nagymértékben felemészttette, és a háromhetes ostrom alatt a magánkészletek is jórészt elfogytak. Budapest több mint 1 milliós lakossága szintén minden élelmiszer nélkül nézett az elkövetkező napok elé. A fővárost éhínség fenyegette. Az 1944. évi termésből itt-ott véletlenül megmaradt készletek csak cseppet jelentettek a tengerben az éhező város számára. A főváros lakosságának átlag napi 90—100 vagon élelmiszerre volt szüksége. Ezzel szemben az ostrom utáni első napokban semmi remény nem volt arra, hogy valami élelmiszer érkezzon. A szállítási nehézségek és az élelmiszerhiány együtt jelentkezett, hiszen az ország nyugati felén még folytak a harcok, a felszabadult területekről pedig a vasutat ért súlyos károk következtében az esetleges összegyűjtött készletek szállítása okozott nehézséget.

A fővárosi közéleti intézmények — melyeknek a lakosság nagy részének ellátását kellett biztosítaniuk —, mint egy februári jelentés beszámol róla, teljesen készletek nélkül maradtak.

A községi kenyérgyárban a munkát nem lehetett elkezdni, mert nem volt sem tüzelőanyag, sem liszt, sem élesztő a kenyérgyártáshoz. A községi lóhúsüzemben az istálló és a gyárépület elpusztult. Ennek ellenére „dolgozhatnánk — szól a jelentés —, ha a lovakat a lakosság nem az utcán vágná le és osztaná szét”. A tétényi sertéshizláló 7100 sertése pusztult el a németek, a nyilasok és a környékbeli lakosság fosztogatása következtében. (A jelentés idején Nagytétény még harci terület volt.) A marha- és sertésközvágóhidak is üresen álltak.⁵

*

Budapest lakossága természetesen már a harcok alatt tisztában volt azzal, hogy a szovjet csapatok győzelme új élet megindulását jelenti. A lakosság jelentős része nagy reménységgel tekintett az új élet elé. Nem csekélyre volt tehető azonban azoknak a száma sem, akik bizonytalansággal, várakozással, bizalmatlansággal várták ezt az új életet. Az első napokban sok emberben merült fel a kérdés: a romos, összelőtt, éhező városban lehet-e életről egyáltalán szó. Vajon a főváros sokat szenvedett lakossága most az új élet küszöbén hogyan fogja legyőzni az éhínséget?

Az általános bizonytalanság és várakozás légkörében az volt a fő kérdés, hogy lesz-e olyan erő, mely szervezeten élére áll a nehézségek leküzdésének és példájával, irányításával buzdítani tudja erre a munkára Budapest népét. Szinte a felszabadulással egy időben, január 19-én a Párt Tisza Kálmán téri helyiségében elkezdődött az MKP budapesti szervezeteinek kiépítése. Ugyanekkor érkezett Budapestre a Debreceni Ideiglenes Kormány megbízottja, Vas Zoltán, aki felvette a kapcsolatot

a budapesti kommunistákkal. Hamarosan megkezdődtek a tanácskozások arról, hogy mi legyen az első teendő, miként biztosítható, hogy Budapesten megteremtődjenek az élet kialakításának előfeltételei.

Az elkövetkező hetek, hónapok sajátos szakaszát képezik a felszabadult Budapest életének. Az ország nyugati felén még folynak a harcok, az új demokratikus kormány még Debrecenben van, és természetesen oda helyeződik a politikai élet központja, ott csírázik ki az új demokratikus rendszer. Budapesten, mely a magyar nagyipar központja, a magyar ipari munkásság egyik fő centruma, és így a demokratikus kibontakozásnak is jelentős bázisa kellett hogy legyen, még a közvetlen létfenntartásáért folyt a harc. Ez a kérdés állt a felszabadult Budapest életének középpontjában.

Ezt a küzdelmet kívánja bemutatni e tanulmány, nyomon kísérve Budapest fejlődését a felszabadult Budapest történetének első szakaszában. Ezt a szakaszt Budapest felszabadításától kb. április végéig számíthatjuk. A kormány Budapestre költözése április második felében, a második világháború győzelmes befejezése mintegy pontot tesz a főváros történetének e fejezetére. Ezt a korszakot kezdetben a munka megindítására, az életfeltételek biztosítására irányuló erőfeszítések jellemzik, hogy mind erőteljesebben nyomuljanak előtérbe a demokratikus átalakítás politikai problémái is. Májussal, midőn Budapest ismét az ország tényleges fővárosa lett, midőn a fasiszta Németország leverése demokratikus életünkben is új szakaszt jelentett, Budapest — leküzdve a szörnyű megpróbáltatásokat — ismét az ország gazdasági és politikai életének vezető erejévé vált.

*

Rendkívül bonyolult és igen nehéz feladatokat kellett megoldani ahhoz, hogy a harci cselekmények megszűnte után meginduljon a tevékeny munka, az élet normalizálása. Világos volt, hogy az elkövetkező hónapok központi kérdése az élelmiszerellátás lesz, de a romeltakarítás, a közüzemek megindítása, az egészségügy megszervezése ugyancsak elengedhetetlen feltétele a főváros megmentésének. Nem volt kétséges, hogy e feladatok megoldása csakis jól megszervezett vezető erő irányítása mellett, a lakosság tevőleges részvételével képzelhető el. Az első napokban látszólag mind a két feltétel hiányzott. A Kommunista Párt 25 évi illegálitás után megalakult helyi szervezetei még nem tudtak az egész lakosság munkáját irányító szervvé válni, és maga a lakosság is az ostrom hosszú hetei után az új helyzetet bizonyos várakozással szemlélve, csak az élet legegyszerűbb fenntartásához szükséges tevékenységet fejtette ki. A szovjet katonai parancsnokság január 20-i parancsa és a kommunisták kezdeményezésére megalakult Magyar Függetlenségi Front felhívása adta az első lökést, mely az élet szervezett megindításának kiindulópontját képezte. Mind a budapesti katonai parancsnokság első rendelete, mind a MNFF felhívása azokat a legfontosabb teendőket jelölte meg, melyeket a lakosságnak a saját érdekében végre kell hajtani.⁶

E kezdeményezéseknek a jelentősége elsősorban erkölcsi erejükben rejlett. Egyrészt azért, mert a lakosság bizonyoságot nyert a szovjet csapatok támogatása felől, másrészt azért, mert már láthatóvá vált egy kibontakozó magyar vezető szerv, mely alkalmasnak mutatkozott arra, hogy az újjáépítés munkájában összefogja Budapest valamennyi dolgozóját. Január utolsó napjaiban, midőn még Budán folyt a harc, ez a munka elsősorban az utcáknak a tetemektől és a legveszélyesebb romoktól való megtisztítására terjedt ki. De a Szabadság című napilap, melynek megjelentetése is már az új élet megindításának egyik első eredménye,⁷ már napról napra hírt adott Budapest újjáépítésének első lépéseiről. A január 26-i számban például már olvashatták az éhező fővárosiak, hogy bár alig maradt meg mozdonyaink tíz százaléka, mégis nyolc vasúti vonal rendbe hozásával Pestet összekötötték az ország már felszabadult területeivel.⁸ A közüzemek dolgozói nagy erőfeszítéseket tettek, hogy az üzemeiket legalább bizonyos fokig működőképessé tegyék. A közélet és az egészségvédelem biztosítása szempontjából a legegyszerűbb feltétel, a vízszolgáltatás megindítása is — bár még csak részlegesen — elkezdődött. A romeltakarítás, a szemétszállítás és a hullák elszállítására a közlekedési dolgozók a vágányokat tisztították meg és a főútvonalak megrongált vezetőkeit szerelték fel.⁹ Az első napokban folyt már a telefonközpontok romtalanítása és üzembe helyezése is. A posta műszaki és fizikai alkalmazottai szinte teljes létszámban — mint megállapították — „egyelőre vezetőség nélkül” vették fel a munkát.¹⁰ Február első felére kezdtek a helyi jelentőségű és jobbra elszórt üzemi szintű kezdeményezések egy szélesebb, a város megmentésének valamennyi főbb kérdését felölelő elgondolásba bekapcsolódni. Az ideiglenes kormány Debrecenben már január közepén foglalkozott Budapest közéletével. A megoldás azonban egyáltalán nem volt kézenfekvő, így a polgári pártok és a Szociáldemokrata Párt is visszariadt attól, hogy saját emberére bízva a feladat végrehajtását, attól tartva, hogy esetleges sikertelenség pártjukra üt vissza. Így került sor arra, hogy Budapest élélmiszerének megoldását is — mint a fiatal demokrácia egyéb nehéz feladatait — az MKP vállalta magára. Javaslatára a kormány Vas Zoltánt nevezte ki Budapest közellátási kormánybiztosává. Az első napokban még nem volt semmiféle kialakult terv e nehéz feladat végrehajtására.

Elvileg fennállt a lehetősége annak, hogy a megmaradt készletek számbavételével Budapest jövőbeni ellátását is a legszigorúbb kötött gazdálkodás alapján próbálják megoldani. Ez azonban több okból nem látszott lehetségesnek. Egyrészt a magánosoknál felhalmozott készletek összegyűjtéséről és esetleges igazságos elosztásáról nem lehetett szó, mert a legteljesebb és leggazdaságosabb elosztás esetében sem tudták volna Pest ellátását néhány napnál tovább biztosítani. A kötött gazdálkodás további előfeltétele pedig, hogy a központi szervek vidékről rendszeres élelmiszer-utánpótlást kapjanak, egyáltalán nem volt biztosítva. Ebben a helyzetben a kommunista vezetők felismerték, hogy valamiféle szigorú kötött gazdasággal való kísérletezés nemcsak hogy

nem vezethet eredményre, de azzal a veszéllyel fenyeget, hogy még súlyosabbá teszi Pest lakosságának élelmezési problémáit. A kizárólagos kötött gazdálkodás ellen szóltak más érvek is, így elsősorban az, hogy a kötött gazdálkodás megszervezett állami irányítást feltételez, sőt az elosztás szinte valamennyi problémáját arra hárítja át. 1945 elején azonban nemcsak az okozott nehézséget, hogy ilyen szerv nem létezett, hanem az is, hogy ebben az esetben nem lett volna mód a lakosság kezdeményező készségét ebben az irányban felhasználni.

Éppen ezért az MKP lényegében a szabad gazdálkodás mellett döntött, melyet természetesen kiegészített a központi készletek, illetve a központba beérkező készletek igazságos elosztásával. Az MKP tehát nemcsak minden erőfeszítést megtett, annak érdekében hogy megteremtse az alapokat Budapest szervezett élelmiszerellátására, hanem módot nyújtott, sőt támogatta a lakosság kezdeményezését is a nem központi készletekből származó élelmiszer-felhozatal és kereskedelem szabaddá tételével. A szabad gazdálkodás engedélyezése természetesen szintén nem oldhatta volna meg a problémát önmagában, mert fennállott a veszély, hogy ez feketézést, lánckereskedelmet, élelmiszeruzsorát tesz általánossá. A közellátási kormánybiztosság tehát arra törekedett, hogy a már ténylegesen dolgozó munkások, gyermekek, ellátatlan betegek és öregek számára maga tudja biztosítani a létminimumhoz szükséges élelmiszereket, így ellensúlyozva a szükségképpen jelentkező üzérkedési törekvéseket.

Ezekből a megfontolásokból kiindulva kezdett munkához Budapesten a Közellátási Kormánybiztosság, mely fokozatosan támaszkodhatott a főváros kiépülő hivatali apparátusára is, ahol a közlelmezési ügyosztályokon megindult a munka. Ez a dolgozók munkába állítása, a károk felmérése, a legelimbib munkafeltételek biztosítása és a létminimum megteremtéséhez szükséges készletek összegyűjtése és kiosztása érdekében tevékenykedett. Az emberek nagy többsége azonban nem is várta a központi kezdeményezést, hanem, ahogy egy kissé magához tért, nagy lendülettel kezdett munkához. A Szabadság január 26-i száma „Így indul az élet a romok felett” című cikkében színesen festi le az ostrom utáni első napokat: Az emberek „... munkaváró kedvvel igyekeztek elfoglalni helyeiket... a legelső üzletredőny, melyet felhúztak, egy borbélyé volt... A vendéglők közül is sok kinyitott. Csak ebédet, egy tál ételt szolgálnak fel, mindenkinek magával kell hoznia a tányérját és evőeszközeit. A vendégek számot kapnak, ennek ellenében adják ki az egész mély tányért betöltő főzeléket.” Az egyik ilyen vendéglő vezetőjének nyilatkozata szerint csak „a legnagyobb nehézségek árán tudjuk megoldani a közönség élelmezését, de emberi kötelességünk az eddig éhezőkön segíteni. Munkánkat nagyban elősegítették az orosz katonai hatóságok, melyek biztosítják számunkra — a mi üzemünkben napi ezer ember — ebéddel való ellátását.”¹¹ Az élelmiszerkészletek nagy részét ebben az időben a Vörös Hadsereg bocsátotta Budapest népe rendelkezésére. Február elején négyszáz tonna

élelmiszert (kétszáz tonna liszt, kétszáz tonna árpa) juttatott a legínsége-sebbeknek a házmegbízottak útján.¹²

Február első felében azonban alig mutatkoztak az élelmezési helyzet valamelyes javulásának a jelei. A Közellátási Kormánybiztosság még nem tudott a vidékkel megfelelő kapcsolatot kiépíteni, annál is inkább, mivel a debreceni ideiglenes kormány közellátási miniszterétől kevés támogatásban részesült. Február első felében mindössze egyszer, körülbelül kétfézer kilogrammos zsírküldeménynel járultak hozzá a budapesti kórházak betegeinek ellátásához.¹³ Sokkal inkább látszott a tiszántúli kommunista megbízottak munkájának eredménye. A MKP vidéken is a Párt egyik legfontosabb feladatának ítélte Budapest meg-mentését, melyet Rákosi február 16-i beszédében nyomatékosan hang-súlyozott is.¹⁴ A vidéki kommunista funkcionáriusok fokozottan töre-kedtek arra, hogy bizonyos készleteket gyűjtsenek össze. Február végére, március elejére sikerült — ha nem is nagy mennyiségben, de többé-kevésbé rendszeresen — ellátni Budapest lakosságát.¹⁵

A felszabadulás utáni idők tanúi élénken emlékeznek még a február—márciusi napokra, amikor a Nagykörút megtisztított vágányain mozdonyhúzta tehervillamosok álltak meg, melyeken lelkes fiatalok minden ellenszolgáltatás nélkül, hatósági áron osztották a budapestiek-nek a burgonyát, a lisztet, aszerint, hogy mit tudtak szerezni. Különös jelentősége volt ezeknek a kiosztásoknak, hogy a napi áron, igen olcsón osztották, ami a kezdődő feketepiac árainak mérséklését is magával hozta. Az MKP és az SzDP külön felügyelőket bízott meg azzal a fel-adattal, hogy a befutó élelmiszervonatokat őrizzék és a szabályos elosz-tást biztosítsák.¹⁶ Március közepéig mintegy 150 vagon élelmiszer érke-zett a fővárosba¹⁷ a közellátási kormánybiztos rendelkezésére. Termé-zetesen, ha figyelembe vesszük, hogy ez a háború alatt a budapesti felhozatal két napi mennyiségének felelt meg, jelentéktelennek tűnik. Valójában azonban hatalmas eredmény volt, hiszen március közepére éppen ebből a felhozatalból sikerült megindítani a pékek munkáját, biztosítani, hogy mindenki legalább néhány dekagramm lisztet és meleg ételt kaphasson. Március közepére már nemcsak liszt, de tojás, hagyma, dohány is került kiosztásra, és a Közellátási Kormánybiztosság a Vörös Hadsereggel együtt naponta kétfélszáz ezer ember részére biztosított egytálételes ebédet.¹⁸

A Szabadság című napilap,¹⁹ midőn az első eredményeket össze-gezte, megállapította, hogy sikerült leküzdeni a szervezetlenség, a teljes élelmiszerhiány nehézségeit. Valóban, március közepétől a közellátást sikerült oly mértékben stabilizálni, hogy Budapest élelmezésében a központi ellátás rendszeres és egyre növekvő szerephez jusson. Ettől az időtől kezdve a jegyrendszer fokozott bevezetésével — ha változó men-nyiségben is, de többé-kevésbé rendszeresen — biztosították a lakosság minden rétegének — elsősorban a munkásságnak — bizonyos élelmi-szerekkel való ellátását. Az újságok most már nap nap után közölték, hogy a Közellátási Kormánybiztosság milyen élelmiszert oszt a lakos-

ságnak. Március 23-án például 15 deka húst, 20 deka lisztet, 1 tojást és 15 deka cukrot kaptak a dolgozók. Pár nap múlva sajt, zsír és a gyermekeknek tej szétoosztásáról adnak hírt.²⁰

3116 liter tej került elosztásra, melyből 1771 litert az anya- és csecsemővédő intézet juttatott el a gyermekekhez. A maradékot a gyermekkórházak, a gyermekmenhely és a Nemzeti Segély kerületi tejkonyhái között osztották fel.²¹ A kiutalt mennyiség 3 napra oldotta meg a tejellátást. Április 4-én a kormánybiztos már a gyermekek fejadagját is meghatározhatta. Ez a rendelet, mely április 8-tól lépett életbe, lényegében arra utal, hogy sikerült a Nemzeti Segélynél és a kormánybiztosságon olyan minimális készleteket felhalmozni, mely már alapját képezhette a gyermekek mindennapi rendszeres ellátásának.²² Ugyanakkor sor kerülhetett a felnőttek egytálételes fejadagjának felemelésére is, melyben döntő szerep jutott a Szovjetunió 20 000 tonna élelmiszer-küldeményének. E készlet körülbelül két hónapra biztosította Budapest és a bányavidékek minimális élelmiszerükségletét.²³

A közellátás elindítása, annak szervezeti kialakítása egyéb vonatkozásban is szükségessé tette a hivatali szervezet kialakítását. Újra meg kellett szervezni a szállítást, az energiaszolgáltatást, el kellett indítani a hivatali és kereskedelmi apparátust, és új feladatok ellátására kellett átszervezni. Mindezek a főváros lakosságának segítségével aránylag igen rövid idő alatt jöttek létre. A budapesti munkásság áldozatos munkájának gyümölcse a meginduló villamosjáratok, az első termelő üzemek, a postaforgalom feléledése stb. volt. Az első két hónapban bizony sok helyen napi egy tál étel volt a fizetség, mely ellenében gyakran napi 10 órai munkával igyekeztek minél előbb eredményeket elérni. A hétköznapi emberek szárnyakat kaptak, és csodával határos gyorsasággal tapasztották be fővárosunk gyógyíthatatlannak látszó sebeit.

*

A főváros útjainak ideiglenes helyreállítása, romtalanítása után a közlekedés megindítása képezte a legszükségesebb és legsürgősebb feladatot. Enélkül a közellátás és az egészségügy megszervezése, a kereskedelem megindulásának lehetősége nem látszott biztosíthatónak. A vágányok és a közlekedési utak megtisztításában Budapest felnőtt lakosságának jelentékeny része segédkezett. A felső vezetékek és villamoskocsik helyreállítása azonban a BSZKRT dolgozóira hárult.

A BSZKRT székháza január 18-án szabadult fel, és itt az elsők között megalakuló üzemi bizottság haladéktalanul felszólította személyzetét erre a munkára. Az üzemi bizottság felszólítására az alkalmazottak mintegy 38—40%-a azonnal jelentkezett is. A műszaki irodán kidolgozták a helyreállítási tervet, mely szerint a legfontosabb útvonalakat, például a Rókus-kórház — Rákoskeresztúri temető, Keleti pályaudvar — Közvágóhíd stb. kellett először üzemeltetni. Február 3-ig a Kispestre és Újpestre vezető útvonalakon már elindulhatott volna a közlekedés, azonban az áramszolgáltatás hiánya még nem tette ezt lehetővé.²⁴

Február elejéig megjavították az újpesti vonalat, helyreállították a nagykörúti és Népszínház utcai vonalakat, az Üllői úti vonalak egy részét. A helyreállítás munkáját elsősorban még nem a személyi közlekedés felmerülhető igényei szabták meg. A teherszállításnak (élelmezés-, szénszükséglet és nem utolsósorban a szemét eltávolítása) viszonylag legelőnyösebb lebonyolítása határozta meg a vonalak helyreállításának sorrendjét.²⁵ Február 7-én az újpesti víztoronytól a Forgács utcáig már megindult az első villamos.²⁶ A hivatalos jelentés közli, hogy a „járat jelzése 55-ös, fordulóideje 40 perc, a forduló hossza 9 km”.²⁷ Az áramszolgáltatás nehézségei miatt azonban február 10-én már le kellett állítani. Ettől kezdve a közlekedés megindítása és rendszeressé tétele már nem elsősorban a kocsik és pályák állapotától, hanem az áramszolgáltatástól függött. Hiszen a BSZKRT 421 km hosszú vágányaiból

1945 januárjában	22 km
1945 februárjában	185 km
1945 márciusában	234 km
1945 áprilisában	321 km

volt használható állapotban.²⁸ A szállítás tehát az első hónap végén általában megindulhatott volna, ha a megfelelő áramszolgáltatást biztosítják. A teherszállítást áramhiány következtében ideiglenesen gőzmozdonyok beállításával oldották meg. Így például a Rókus-kórház és a Köztemető között a hullaszállítás és a szemétszállítás is így folyt, és mint már erről szó volt, az élelmiszereket is így juttatták el a dolgozókhöz. Körülbelül március közepére javult meg annyira a helyzet, hogy néhány legfontosabb villamosjárat rendszeres üzemeltetéséhez az áramellátás biztosítottnak látszott. Így március 17-én ismét megindult az 55-ös a Berlini tértől az újpesti víztoronyig, bár csak a reggeli és délutáni órákban, hogy az üzemek munkásait a gyárakba és otthonaikba tudja szállítani. Március 19-én elindult próbaújtára a Thököly úton, Zuglóból a Baross térre az első rendszeres járat. A végállomások dolgozói számára — mint a korabeli lapok megállapítják — ez ünnepnap volt. „Az útirányt jelző táblán ‚Út a szabadság felé’, a hirdetőtáblán pedig ‚Romokból építettük’ felirat volt olvasható”.²⁹ Áprilisban azután már rohamos a javulás. Addigra ugyanis az Elektromos Műveknél is elindították a munkát. A Révész utcai erőművet már március végére sikerült kijavítani és a Kelenföldi Centrálé április folyamán vált működőképessé. Így azok a rendkívül szigorú áramkorlátozások, melyek korábban érvényben voltak, kezdtek megszűnni, és április közepére már a rendszeres áramszolgáltatás feltételei is megteremtődtek. A főváros Elektromos Művei ekkorra ugyanis már napi 16—18 megawatt csúcsterheléssel, napi 300—350 ezer kilowatt áramot termeltek és arra számítottak, hogy a megfelelő szénellátás esetén ezt kétszeresére tudják emelni.³⁰ Az áramellátás feltételei — nem utolsósorban azért, mert az orosz parancsnokság 30 vagon szénét biztosított a BSZKRT-nak a közlekedés számára — egyre kedvezőbbé váltak. Szinte napról napra adnak hírt az

újságok újabb és újabb járatok elindításáról. Április 9-én a 91-es a Búr-telep és István-telep, a 93-as pedig a Búr-telep és Megyer között indul el. Április 19-én Kispest és a Nagyvárad tér között az 52/a járat közlekedik. Április 24-én a Szent István-kórház és az Aréna út között a 23-as villamost is elindítják, mellyel Kispest és Újpest között megteremtették a közvetlen kapcsolatot. Április utolsó napjaiban további hét járatot helyeztek üzembe. A helyreállítás első szakaszát mintegy betetőzi Budapest jellegzetes villamosának, a 6-osnak a megindítása a Nagykörúton május 1-én. Villamoson 1944-ben 500 millió személy utazott.³¹ 1945 januárjában nem volt személyszállítás, februárban 37 000, márciusban 175 000, áprilisban 1 761 000 személyt szállítottak a villamosok.³² A közlekedés elsősorban reggel 6 és fél 9 és délután 4 és fél 9 közötti időre korlátozódott, hogy a munkások szállítását a munkaidő kezdetén és végén le lehessen bonyolítani. Ezzel egy időben a Pest környéki közlekedést is sikerült konszolidálni. Itt ugyan a helyreállítáznál jóval nagyobb nehézségek mutatkoztak, mert számos kis hidat is helyreállítani, illetve pótolni kellett. Ezért januárban a munka igen lassan haladt, mert a 296 km hosszú vágányból februárban még csak 53 km hosszú vonal van készen, mely márciusban 129 km-re, áprilisra pedig 198 km-re emelkedett.³³ Az első járat március 12-én indult el Budapest és Pesterzsébet között gőzmozdonnyal. Ezt a vonalat március 20-án Csepelig meghosszabbították. Április elején a Budapest—Szentendre járat, április végén pedig a Budapest—Nagytétény és Budapest—Gödöllői HÉV is többé-kevésbé rendszeresen közlekedik.³⁴

Hozzávetőleg áprilisra tehető az az időszak, amikor Pest és Pest környéke rendszeres kapcsolatának közlekedési feltételei megteremtődtek, és körülbelül ugyanebben az időben vált ismét lehetségessé, hogy a fővárosnak a hidak felrobbantása következtében elszakított két városrészét újból összekössék.

Ismeretes, hogy a németek valamennyi budapesti hidat felrobbantották. A budapesti hidak állapotát egy 1945-ben készült jelentés alapján a következőképpen rekonstruálhatjuk. „Az Újpesti Vasúti Híd egy nyílás kivételével fel van robbantva, a legnagyobb része víz alatt fekszik.” „A Margit-híd a pesti mederágban fekvő három nyílásának szerkezete robbantási szerencsétlenség következtében még a múlt év őszén elpusztult.” A budai ág három nyílását januárban robbantották fel a németek. A Lánchíd középső nyílása és a Pest felőli oldalnyílás legnagyobb része víz alatt van. Az Erzsébet-híd budai kapuzata eldőlt, medernyílásának szerkezete a vízben fekszik, csupán a pesti kapuzata áll. Az erről lelógó lánc a vízbe ér. A Ferenc József-híd két szélső nyílása konzoljaival együtt épen maradt, és csak a középső nyílásból kirobbantott hídrész fekszik a mederben. A Horthy Miklós-híd mindhárom nyílása fel van robbantva, és a szerkezet fűrészfogszerűen támaszkodik a mederbe és a pillérekre. A Déli Összekötő Vasúti-híd minden nyílása fel van robbantva. A vasszerkezet csaknem teljes egészében víz alatt van.³⁵ Természetesen, e szomorú helyzet megváltozta-

tására csak jóval később lehetett gondolni, mint az élet más területén. Még Budán folytak a harcok és a pesti oldal is állandó belövések alatt állt, még a hidak állapotának felmérésére sem kerülhetett sor. Ami pedig a gyakorlati intézkedéseket illeti — ideiglenes hidak létesítésének lehetőségét —, ezt a város teljes felszabadítását követően is az időjárási problémák gátolták. Február végén, március elején csak hevenyészett megoldások (csónak, komp stb.) teremtettek kizárólag esetleges kapcsolatot a két városrész között. A Vörös Hadsereg utász alakulatainak köszönhető, hogy március második felében és áprilisban megtörténhetett a két városrész rendszeresebb összekapcsolása. A Vörös Hadsereg március 21-én ideiglenes átkelőhelyet biztosított a Horthy Miklós- és a Ferenc József-hídon. Műszakilag a problémát „a megmaradt hídrészek felhasználásával, hidroncsokra és úszó alapokra (pontonokra) támaszkodó fa szerkezetű áthidalások építésével”³⁶ oldották meg. Az elszakított városrészek további összekapcsolásának fontos állomása volt a Margit-híd mellett épült, a Margitszigetet keresztülzelő pontonhíd is, melyet a pestiek nemsokára „Manci” néven becéztek. Ezt a hidat a Vörös Hadsereg egy hét alatt építette fel, és nagymértékben hozzájárult a forgalom lebonyolításához és meggyorsításához.³⁷ Március végéig még reggel 8-tól délután 4-ig, áprilisban már reggel 6-tól este 5-ig lehetett a hidakon közlekedni.³⁸ Április 5-én „az orosz hidépítő katonai parancsnokság által ideiglenesen helyreállított Ferenc József- és Horthy Miklós-hidakat Budapest székesfőváros közönségének nevében” a polgármester helyettese átvette.³⁹ E gyors, és az adott helyzetben életmentő ideiglenes megoldások azonban nem voltak elégségesek. E hidak nem állták az árvíz és a téli jégzajlás viszontagságait. Szükség volt állandó, szilárd szerkezetű hidak felépítésére. Ezt felismerve a hidépítő szakemberek szinte azonnal munkához láttak és elkezdték a tervezést. A Közlekedési Minisztérium hídosztályán elkészültek a Ferenc József-híd végleges helyreállításának tervei. A tervezet szerint „amennyiben a hengerelést a diósgyőri és ózdi vasművek együtt végzik, úgy az anyag két hónap alatt elkészülhetne. A műhelymunkát a MÁVAG budapesti hídműhelye és a Ganz megosztva további két-három hónap alatt végezhetné el.” A tervezet továbbá megállapítja, hogy a helyszíni szerelési munkák időtartama szintén hét-nyolc hónapban határozható meg. Tekintettel arra, hogy a szerelési munkákat hét-nyolc hónapra becsülték, ez egyben párhuzamosan a műhelymunkákkal, az egész helyreállítási munkálat időtartamára elégségesnek ígérkezett. Tehát arra számítottak, hogy még a tél beállta előtt a híd helyreállítása befejeződhet.⁴⁰

A budapesti hidak helyreállításának kérdésével a Minisztertanács április 19-én foglalkozott. Megállapította, hogy a legsürgősebb feladat a Ferenc József-híd helyreállítása. A Petőfi pontonhíd (a Lánchíd mellett), „az újonnan építendő cölöpös fahíd” (Kossuth-híd) építésében jelölte meg a további fontos feladatokat és ezekre jelentős hiteleket szavazott meg.⁴¹ Tekintettel arra, hogy az ipar csökkent kapacitása, valamint más irányú igénybevétele folytán kérdésesnek látszott, hogy a Ferenc József-

híd helyreállításához szükséges vasanyag időben biztosítható lesz, már áprilisban foglalkozni kezdtek egy új híd létesítésének gondolatával. Ezt a hidat — viszonylag kevesebb vasanyag felhasználásával — a Duna legkeskenyebb szakaszán kívánták felépíteni. Április 27-én már a Közlekedési Minisztérium, a Közmunkák Tanácsa, a Rendőrség, tervezők és vállalkozók megbízottai értekezletet tartottak, ahol meghatározták az újonnan építendő híd helyét, a Kossuth tér és a Batthyány tér között. Az előkészítő munkákat azonnal megindították.⁴²

Az ostrom nemcsak kettészakította a várost, hanem elszakította a fővárost az ország többi részétől is. A pályaudvarok, a vasúti sínhálózat nem kevésbé súlyos károkat szenvedett. Nem kétséges, hogy a legsúlyosabb károk a Déli pályaudvart érték. Egy február 17—19-i jelentés a következő sivár képet festi: „Az állomás egész területe a robbantásoktól, bombatalálatoktól, aknáktól és tüztől erősen szenvedett. . . A vágányzat mindenütt rombolva, robbantással megszakítva, sok helyen kocsiromcsokkal használhatatlanná van téve. A fűtőház nagy része rom.”⁴³ Ha nem is ilyen súlyos, de jelentős károk mutatkoztak mind az épületekben, mind a sínhálózatban a többi pályaudvaron is. Jellemző, hogy a Nyugati pályaudvar 132 vágányából 15, a Józsefváros 36 vágányából 3, a Rákosrendező 48 vágányából 5 volt teljesen sértetlen a felszabaduláskor.⁴⁴ A helyreállítás első lépéseinek eredményeként ennek ellenére már megindult a személy- és teherforgalom, mely lehetővé tette az ország már felszabadult területeinek részleges egybekapcsolását. Lehetővé vált, hogy Budapestet rendszeresebben lássák el élelmiszerekkel, hogy a lakosság egy részét, elsősorban a gyermekeket vidékre szállítsák, olyan helyekre, ahol már rendezettebb viszonyok és kielégítő közellátás volt.

A személyforgalom elsőnek a Nyugati pályaudvar és Szolnok között indult el február 4-én. A vonat szerelvénye 25 kocsiból állott, 1123 ülőhellyel, 1825 utassal közlekedett Budapestről Szolnokra. 658 perc késéssel érkezett meg. Az utazók igen nehéz körülmények között tették meg az utat. „Sokat szenvednek a hidegtől és az éhségtől, egy utas megőrült, három súlyosan megbetegedett”⁴⁵ — írta egykori jelentés. A Nyugati pályaudvar és Vác között az első személyforgalmi vonat február 5-én indult, s 63 perc késéssel érkezett meg. A Keleti pályaudvar és Gödöllő között február 17-én indult el az első szerelvény. Február 15-én Gábor József, akkori kereskedelmi miniszter bizakodva nyilatkozhatott a napilapoknak arról, hogy „Budapest hamarosan bekapcsolódik a felszabadított területek vasúti forgalmába”.⁴⁶ A helyreállítás gyorsan haladt előre. Március első felében Budapest szinte valamennyi nyílt vonalának elsődleges helyreállítása megtörtént. Így a Nyugati pályaudvar 137 vágányából 98, a Keleti pályaudvar 70 vágányából 64, a Józsefvárosi 36 vágányából 13, a Ferencvárosi 28 vágányából 20.⁴⁷ A MÁV munkája nem korlátozódott a pályaudvarokon és a pályatesteken végzett feladatok ellátására. A helyreállítás orozslánrésze éppen a műhelyek munkásaira hárult. A MÁV Északi Főműhelyében láttak először munkához. A teljesen elpusztult üzemszkeket a felszabaduláskor

azonnal megalakult üzemi bizottság vezetésével és irányításával bontották le, illetve hozták használható állapotba. A 100 mozdonyt befogadó gépcsarnokban megindult a munka. Március 20-ig 30 mozdonyt és 300 tehervagont javítottak ki. Ebben a műhelyben a munka megindítása mellett a munkások ellátásáról is gondoskodott az üzemi bizottság. A romeltakarítással egy időben kezdték meg a politikai munkát is. A nyilasokat azonnal eltávolították.⁴⁸ Nem volt rosszabb a helyzet az István-telki Főműhelyben sem, ahol január 13-ától napi 10—12 órát dolgoztak. Megjavítottak 45 mozdonyt, 280 vagon, 30 személy- és csomagkocsit, ezenkívül részt vettek a Budapest—Vác vasútvonal helyreállításában is. Közben 70 000 lópatkót gyártottak.⁴⁹ A MÁV dolgozóinak eredményes munkáját nagyszerűen dokumentálta a március 9-i napilapokban megjelent kis hír az új vasúti menetrend megjelentetéséről.⁵⁰ Ez azt jelentette — ha természetesen rendkívül korlátozottan is —, hogy márciusban Budapest a felszabadított országrészekkel rendszeres vasúti összeköttetésben állott.

A közlekedés megindításával egy időben ugyancsak nagy erőfeszítések árán lassan megindult a postaforgalom is. Február 16-án, pénteken hajnalban megérkezett az első szabályosan feladott és szabályosan kézbesített távirat. A táviratot Kisújszállás polgármestere küldte Budapest polgármesterének és közölte benne, hogy február 11-én „Budapest éhező lakossága számára Kisújszállásról 14 vagonban élelmiszereket juttatott el”.⁵¹ A levél- és az ajánlott levél-forgalmat március 2-ától már a 4, 5, 7, 8, 9, 10, 62, 72, és 82-es postahivatalokon keresztül rendszeresen bonyolították le.⁵² Az újra megindult levélforgalom lehetővé tette, hogy a háborútól elszakított emberek újra érintkezhessenek egymással.

A munkások nagy áldozattal és lelkesedéssel vállalt erőfeszítései egyre inkább megteremtették a normális életfeltételeket a fővárosban. Az életkörülmények normalizálása mintegy előfeltételét képezte a rendszeres termelés megindításának. Gyakorlatilag azonban ez a két folyamat időben egyáltalán nem választható el egymástól, hiszen már a felszabadulást követő napok mostoha körülményei sem tartották vissza a munkások jelentős részét attól, hogy ne keressék fel üzemeiket, hogy ne kezdjenek az üzemek helyreállításához, sőt nem egy esetben a termeléshez. Az első időben ez a folyamat szinte teljesen spontán volt. Hamarosan azonban a megalakuló üzemi bizottságok bizonyos konkrét célkitűzésekre irányították a munkát. Ez rendkívül nagy feladat volt, hiszen az üzemek csaknem tíz%-a a háborús károk következtében beszüntette működését, 84,3%-a súlyosan megrongálódott ugyan, de egyes részeiben dolgozni lehetett, és 6% csak azoknak az üzemeknek a száma, melyeket nem ért károsodás.⁵³ De nem csupán a gyárépületek és felszerelések károsodása gátolta a termelést. Nem csekély — sokak szemében szinte leküzdhetetlennek látszó — akadálynak tűnt a nyersanyag- és félkész-áruhiány, valamint a korábbi üzemi irányítás felbomlása. A kommunisták, felismerve az ipar megbénításából eredő veszélyt, azonnal harcot

hirdettek a nagyipari termelés megindításáért.⁵⁴ E mozgósítás eredménye, mely részben a kerületi és üzemi pártszervezetek, részben a megalakult üzemi bizottságok munkája, hogy már februárban például Kőbányán 31 gyárban 17 000 munkás dolgozott.⁵⁵ A Fogaskerékgyárban 60%-os károsodás ellenére már januárban megindult a termelés a Vörös Hadsereg részére, és februárban már az 1943-as termelési szint 50%-át érték el.⁵⁶ A csepeli gyárban január 15-én megalakult a 16 tagú üzemi bizottság, és január 18-ára már 6000 munkás dolgozott. Közülük 60% romeltakarítást végzett, és 40% már közvetlenül a termelésben vett részt.⁵⁷ A préskovács-osztály, a hegesztőüzem, a motorosztály és több fontos üzembrész járult hozzá az újjáépítés azonnali megindításához. Csepelen ekkor már elkezdték a pontonok gyártását, és fő feladatul kítűzték az első turbina helyreállítását is.⁵⁸ A Ganz-gyár kollektívája minden felsőbb megbízás nélkül még januárban elkészítette annak a 100 tonnás emelődarunak a terveit, mely a hidak szerelési és emelési munkálatai során nélkülözhetetlen volt.⁵⁹ A Ganz Hajógyárban is azonnal megalakult az üzemi bizottság és 4500 munkást foglalkoztatott.⁶⁰ Áramhiány miatt hallatlan erőfeszítéssel, kézi erővel hajtották a gépeket.⁶¹ Ezek az egyes üzemekből származó elszórt adatok nem nyújtanak összefüggő áttekintést, inkább csak illusztrálják a megindítás munkálatainak nehézségeit.

A termelés általános megindításáról — történjék ez a helyreállítás céljára, vagy a Vörös Hadsereg háborús szükségleteire — március közepétől, április elejétől beszélhetünk. Ugyanakkor a termelésnek ez az általános megindítása új, eddig ismeretlen mozzanatokkal járt együtt. A magyar ipari termelés történetében először, a vörös Csepel kommunistái május 1-e megünneplésére versenymozgalmat indítottak el. Felhívásukra, mely március 22-én hangzott el, Budapest szinte valamennyi ipartelepének munkássága válaszolt. Ennek alapján nagy lendülettel indult meg a munka.⁶² Mindezeket az eredményeket nehéz körülményeik, súlyos szociális helyzetük ellenére érték el. A helyzetre jellemző, hogy Csepelen 10 óra volt a napi munkaidő, és napi egy tál meleg ételt biztosíthatott csak az üzemi bizottság.⁶³ A Ganz gyár üzemi bizottsága e nehézségeken kívánt változtatni, amikor azt javasolta, hogy a szovjet élelmiszerkölcsonból elsősorban az ipari üzemek munkásai részesüljenek.⁶⁴ Az Elektromos Művek üzemi bizottsága azt jelentette, hogy „Alkalmazottaink — tisztviselők és munkások egyaránt — kora reggeltől késő estig szemet lapátoltak, vontatóerő hiányában vagonokat tologattak, s e megfeszített munka ellenértékéeként csak fizetési a contókat, és élelmiszerkészletek hiányában egy-egy sovány levest tudtunk nekik nyújtani.”⁶⁵ A munkások rendkívüli nélkülözései bizonyos mértékben a súlyos gazdasági helyzet velejárói voltak. Ugyanakkor a tőkésnek nemcsak a gazdasági helyzetből következően, hanem ezen túlmenően is szerették volna az újjáépítés terheit a munkásokra hárítani, és elsősorban a béreket az árak alakulásához egyáltalán nem mérhető alacsony színvonalon tartani. A KMP azonban, midőn egyfelől kérte a munkások-

tól az újjáépítés áldozatait, másfelől ügyelt arra, hogy csak olyan áldozatot vállaljanak, melyek ténylegesen az egész ország érdekeit szolgálják. A tőkések túlzott nyereségének megakadályozására szükségessé vált a munkások fizetésének sürgős megállapítása és az aránytalanságok orvoslása.⁶⁶

A Szakszervezeti Tanács még februárban megalakult. A KMP és az SzDP együttműködésével „A Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Tanácsa” éppen a munkabérek megállapításában látta egyik legfontosabb feladatát. E szervezet működött közre abban, hogy a kormány március 28-án rendeletet bocsátott ki, melyben kötelezte a GYOSz-t, hogy a munkabérek ügyében a szakszervezetekkel a tárgyalásokat megkezdje.⁶⁷ Április végén — természetesen csak az adott körülmények között — az egész ipari munkásságot felölelően, a munkabéreket kedvezően szabályozták. A kibontakozó munkaverseny, a kollektív szerződés megkötése jele annak, hogy az ipari termelés terén túljutottak a beindítás nehézségein, és a rendszeres munkafolyamat általánossá vált. Ez a mozzanat — nézetünk szerint — ismét arra utal, hogy áprilisban Budapest helyreállításának kezdeti szakasza lezárult.

*

Nemcsak a termelés folyamatossága és a közlekedés helyreállítása biztosította, hogy áprilisra Budapest ismét visszanyerte régi helyét és szerepét az ország irányításában. A város egészségügyi és kulturális viszonyai, a politikai és társadalmi élet kibontakozása egyaránt a tavaszi hónapokra ért el olyan színvonalat, mely egy egész ország gazdasági, politikai és kulturális életét irányító fővárosban elengedhetetlenül szükséges. Erre az időre sikerült úrrá lenni a város katasztrófával fenyegető egészségügyi helyzetén is.

A hosszú háborús nélkülözések, az ostrom hónapjai és a felszabadulás utáni napok körülményei az emberek ellenálló képességét nagymértékben igénybe vették. Az idősebbek halálozási aránya a békeévek havi átlagának majdnem tízszerese volt ezekben a hónapokban. A csecsemők mintegy 30—35%-a esett áldozatul a közvetlen háborús veszélyt túlélve, a háború következményeként fellépő betegségeknek.⁶⁸ A temetlen vagy a köztereken eltemetett hullák, a több hónapos szemét, a romok törmeléke melegágyai voltak a betegségeknek. A frontról hazakerült katonák is számos fertőző betegséget hurcoltak magukkal. Ezt a veszélyt felismerve, a felszabadulással szinte egy időben születtek meg az első egészségügyi intézkedések. Az egyes házakban, köztereken, körzetekben azonnal elkezdték a hullák elszállítását és a szemét összegyűjtését. A Szabadság már január 24-én felhívja Budapest népét a legfontosabb egészségügyi tennivalókra; fel kell jönni a pincéből, újra járni kell, tisztálkodni és felforralni a vizet,⁶⁹. Ezzel egyidejűleg rendelet jelent meg, hogy március 31-ig a temetőkbe kell szállítani a köztereken elhantolt tetemeiket.⁷⁰ Január 24-én a Nemzeti Bizottság az egészségügyi helyzet megjavítására és a járványveszély leküzdésére megalakította

a Budapesti Egészségügyi Tanácsot. A polgármester február 3-án felmérte a kórházak állapotát, ágylétszámát, orvosi és egészségügyi ellátottságát.⁷¹ Rendelkezés történt az egészségügyi dolgozók beosztásáról is,⁷² és egyes kerületekben, mint például a X. kerületben az előljárók tömborvosokat neveztek ki, akiknek a rászoruló szegény betegek számára kiadott receptjeit a gyógyszertárak ellenszolgáltatás nélkül voltak kötelesek kiadni.⁷³ Január végére az OTI, a MABI és az OTBA már a betegrendelést is elkezdhetette.⁷⁴ A budapesti mentőszolgálat is azonnal munkába állott, és még januárban elkezdte az ingyenes tífusz védőoltásokra vonatkozó propagandáját. Felhívta a lakosságot, hogy minél többen jelentkezzenek oltásra.

Ezek az erőfeszítések nem voltak hiábavalók, mert mint az erről készült statisztika bizonyítja „1945 első negyedében járványos betegségben összesen 702-en haltak meg”.⁷⁵ Különösen nagy gondot fordítottak az egészségügyi hatóságok a csecsemők és gyermekek ellátására. Az egészségügyi tanács a csecsemőintézetek, gyermekmenhelyek gyors ellátását tűzte ki célul. Március közepére a főváros 33 ezer gyermeket gondoz. Két-három hét alatt 3998 liter tejet osztott ki a csecsemőknek. 14 védőintézet működött, melyekben 3000 terhes anyát, 9030 csecsemőt, 33 165 egy—három éves gyermeket láttak el.⁷⁶ A főváros az ellátatlan gyermekek összeszedésére szociális védőnőket küldött ki,⁷⁷ és a Gyermekek Védő Liga helyiségében napközi otthonokat, illetve átmeneti otthonokat létesített.⁷⁸ Gyermekkonyhákat állítottak fel a terhes anyák és csecsemők ellátásának javítása érdekében. E helyeken 6000 terhes anyát, 8000 szoptató anyát gondoztak. Az anya- és csecsemővédelmi intézet 5433 csecsemőt vett ápolásába. A Nemzeti Segély kezdeményezésére a budapesti gyermekek vidékre való kihelyezésére is sor kerülhetett. Az éhező gyerekeket a jobban ellátott vidéki lakosság fogadta magához.⁷⁹ Március 6-án 1000 gyermekkel indult el az első vonat Szegedre.⁸⁰ A Nemzeti Segély sokat tett a fővárosban maradt gyermekekért is. 20 000 gyermek ellátását szervezte meg, 55 kerületi népkonyhát tartott fenn, és ezenkívül még 23 gyermek- és napközi otthont látott el.⁸¹

A felszabadulás utáni időszak fő problémáját, a gyermekek ellátásának és ellátottságának ügyét az egész társadalom magáévá tette. A főváros Szociális Ügyosztálya mellett, melynek elsőrendű feladata volt a gyermek-egészségügy szervezése, az egészségügyi tanács, a Kommunista Párt kerületi szervezetei, a Nemzeti Segély, a Madisz és egyéb szervezetek minden erővel küzdöttek a gyermekek megmentéséért. 1945 áprilisára sikerült a csecsemőhalálzási arányszámot a februárinak a felére csökkenteni,⁸² mely természetesen még mindig magasabb volt a normálisnál. A halálzások száma általában is nagymértékben csökkent, míg januárban 11 995, februárban 7723, márciusban 5081, áprilisban már csak 3411 ember halt meg Budapesten. Ez utóbbi szám már csak mintegy ezer emberrel volt több az előző év áprilisi halálzási arányánál.⁸³ A kórházak rendbehozatala is gyors ütemben haladt előre. Az ágylétszám mintegy 80 százalékos helyreállítása — ebben a vonat-

kozásban — már normális feltételeket biztosított Budapest lakosságának egészségügyi ellátása szempontjából.⁸⁴

Rendkívül gyorsan kezdődött meg az új, demokratikus kulturális élet kibontakozása is a felszabadult fővárosban. A Kommunista Párt már február 6-án értelmiségi gyűlést tartott, ahol Orbán László és Horváth Márton tartottak előadást az új demokratikus Magyarország értelmiségének feladatairól.⁸⁵ A kultúra terjesztésének eszközei természetesen új kezekbe kerültek. Ebben az időben csak egy napilap, a „Szabadság” jelent meg, melyet a demokratikus koalíció jegyében szerkesztettek. Új lap megindítása a súlyos papírhány miatt egyelőre lehetetlen volt. Az MKP vezetősége például január 25-én felhívást intézett a rotációs papír beszolgáltatására.⁸⁶ Csupán március végén nyílt mód arra, hogy a Szabad Nép és a többi párt lapja külön is megjelenjék.

Január végén megtették az előkészületeket a mozik megnyitására, és valóban néhány mozi február folyamán már megkezdhette előadásait. A műsorokon új szellemű filmek szerepeltek, sőt a fasiszta tulajdonban levő mozikat a főváros saját kezelésébe vette.⁸⁷

A Nemzeti Bizottság ötös bizottsága február 16-án kiadta a színgazgatói engedélyeket. Az Operának Nádasdy Kálmán, a Nemzeti Színháznak és a Nemzeti Kamara Színháznak Major Tamás, az Andrássy Színháznak Várkonyi Zoltán, a Fővárosi Operett Színháznak pedig Fényes Szabolcs lett az igazgatója.⁸⁸ Ebben az időszakban a kulturális munka középpontjában március 15-e megünneplése állott. A Magyar Színházban rendezett ünnepségen először hangzottak fel a március 15-ét méltón megünneplő, a fasiszmus éve alatt szándékosan elhallgattatott művek. Az egyes politikai pártok képviselői is 1848 demokratikus eszméit domborították ki és folytatásukra vállaltak kötelezettséget.⁸⁹ Március 15-e megünneplése és az ünnepség szelleme már nyilvánvalóvá tette, hogy a politikai élet is az ideiglenes kormány székhelyéről, Debrecenből lassan Budapestre helyeződik át. Közvetlenül a felszabadulás után Budapesten csak a KMP kezdte meg működését, és oroszlánrésze volt a felszabadulást követő szörnyű nehézségek leküzdésében. Lassan azonban a többi demokratikus párt, elsősorban az SzDP és a Polgári Demokratikus Párt is megkezdtek budapesti szervezeteik kiépítését. A budapesti Nemzeti Bizottság, mely január 31-én alakult meg, márciusban már véglegesen átszerveződik a pártok és a szakszervezet közreműködésével. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés már február végén elhatározta, hogy legközelebbi ülését Budapesten tartja. Ehhez arra volt szüksége, hogy Budapest küldöttjeit is beválasszák a nemzetgyűlésbe. Az Ideiglenes Kormány Politikai Bizottsága a budapesti képviselők számát 108-ban állapította meg. Ezek közül 26 kommunista, 26 SzDP, 22 szakszervezeti, 16 kisgazda, 9 parasztpárti és 6 polgári demokrata párti küldött volt. Április 2-án választotta meg Budapest népe képviselőit. A meghatározott 108 képviselőkön kívül 8 pártönkívüli képviselőt is választottak, akik között ott volt Bölöni György, Bartók Béla, Szeffő Gyula is.⁹⁰ Az április 2-i képviselőválasztások alkalmából a Sportszarnokban nagygyűlést ren-

dezték, melyen Kiss Károly bevezető beszédében hangsúlyozta, hogy Budapest hamarosan újra az ország szíve lesz. Kállai Gyula, aki az MKP nevében szólalt fel, Budapest antifasiszta és demokratikus hagyományaira emlékeztetett, hangsúlyozva, hogy az új demokrácia legszilárdabb tömegeit éppen a budapesti munkásosztály alkotja.

A főváros képviselőinek megválasztását követően néhány nap múlva megérkezett a hír, hogy az Ideiglenes Kormány átteszi székhelyét Budapestre, így Budapest ismét az ország fővárosa lett, mégpedig egy új ország fővárosa.

*

E tanulmánynak nem volt célja a tárgyalt időszak sokoldalú gazdasági és politikai történetét feldolgozni, csupán emlékeztetőül kívánt néhány pillanatképet felvillantani a felszabadult Budapest életének első heteiről.

E témakör kutatásai a cikk megírása óta előrehaladtak, több értékes munka készült el és jelent meg a felszabadulás utáni korszak történetéből,⁹¹ amelyek az első napokhoz is gazdag adalékot nyújtanak. A részletkutatások is számos területen folynak tovább. Mégis talán nem volt hiábavaló az indulás néhány mozzanatát megragadni, és az eseményeket néhány vonatkozásban az ország teljes felszabadulásáig követni.

1945 április 4-e nemcsak záróköve a közvetlen háborús eseményeknek, hanem magában foglalja a felszabadult ország, az új rend kialakulásának és megvalósításának lehetőségeit is. Az 1945. jan. 18-a és április 4-e között eltelt időszak tanulmányozása eredményeként pedig láthatjuk dolgozó népünk hősiességét, mely a Horthy-korszak elnyomóritása és a háborús sanyargatások után szinte szárnyakat kapva teremti meg új életének feltételeit, amikor a szabadság minden akadályt elhárít útjából.

J E G Y Z E T E K

¹ Budapest közállapotai. Bp. 1946, 48—59

² Uo. 53.

³ Jelentés a BSZKRT és a Budapesti HÉV állapotáról 1945. febr. 11-én. Budapesti 1. sz. Állami Levéltár. Bp. (a továbbiakban: Bp. 1. sz. Áll. Lt.) PM. iratok V. ügyosztály, szám nélkül.

⁴ Egy év története. Bp. 1946, 86.

⁵ Jelentés Budapest közéleti helyzetéről a fővárosi közéleti üzemek és intézmények állapotáról (febr. 9.). Bp. 1. sz. Áll. Lt. K—VIII. 27/45.

⁶ Szabadság (1945) jan. 19, jan. 22.

⁷ A Szabadság 1. száma jan. 19-én jelent meg.

⁸ Szabadság (1945) jan. 26.

⁹ Uo. (1945) jan. 24.

¹⁰ Uo. (1945) jan. 25.

¹¹ Uo. (1945) jan. 27, 28.

- ¹² Uo. (1945) febr. 3.
¹³ Bp. I. sz. Áll. Lt. Kormánybiztossági iratok. K—VIII. 115 051/II. 10.
¹⁴ Rákosi M., Föld Kenyér Szabadság. Szabadság (1945) febr. 17.
¹⁵ Bp. I. sz. Áll. Lt. PM.—V. 246/1945.
¹⁶ Uo. K—VIII. 2113/1945.
¹⁷ Szabadság (1945) márc. 16.
¹⁸ Bp. I. sz. Áll. Lt. PM.—IX. 134/1945. — Szabadság (1945) márc. 17.
¹⁹ Szabadság (1945) márc. 17.
²⁰ Uo. (1945) márc. 23, 28.
²¹ Bp. I. sz. Áll. Lt. PM.—IX. 247/1945.
²² Uo. PM.—IX. 383/1945.
²³ Szabadság (1945) márc. 26.
²⁴ Uo. (1945) febr. 3.
²⁵ Bp. I. sz. Áll. Lt. PM.—V. 50 030/1945.
²⁶ Szabadság (1945) febr. 8.
²⁷ Bp. I. sz. Áll. Lt. KM. 692/34 (1945) VI. 1946. febr. 2.
²⁸ Országos Levéltár (a továbbiakban: OL.) KM.—1946. II. 2. 692/34/1945. VI.
²⁹ Szabadság (1945) márc. 21.
³⁰ Uo. (1945) márc. 14. — OL. Ip. Min. iratai 52 204/B, 1945.
³¹ A szám nem teljes, mert az év utolsó két hónapjában már nem is volt rendes forgalom.
³² Budapest közállapotai. 71—75.
³³ OL. KM.—1946. II. 2. 692/34/1945. VI.
³⁴ Bp. I. sz. Áll. Lt. PM. 50 030/1945 — V., 260/1945. — V. 51 131/1945. —
- V. Szabad Nép (1945.) ápr. 1.**
³⁵ OL. Ip. Min. 308/1945. VII. 18.
³⁶ Bp. I. sz. Áll. Lt. PM.—30 763/1945. II.
³⁷ Szabadság (1945) márc. 22.
³⁸ Uo. (1945) ápr. 3.
³⁹ Bp. I. sz. Áll. Lt. (PM. 30 177/1945. II.).
⁴⁰ OL. 4789. K. K. M. 1945. — III/2.
⁴¹ Bp. I. sz. Áll. Lt. PM. Hivatal 30 160/1945. II.
⁴² Uo. PM. Hivatal—V. 59/1945.
⁴³ OL. K. K. M. 1945. II/2. 4588. Jelentés az 1945. febr. 17—19-i helyszíni szemle alapján.
⁴⁴ Uo. 1945. II/2. — 5301.
⁴⁵ Uo. 1945. II/2. 4588.
⁴⁶ Szabadság (1945) febr. 15.
⁴⁷ OL. K. K. M. 1945. II/2. 5301.
⁴⁸ Szabadság (1945) márc. 20.
⁴⁹ Uo. (1945) márc. 9.
⁵⁰ Uo. (1945) márc. 9.
⁵¹ Uo. (1945) febr. 17.
⁵² Bp. I. sz. Áll. Lt. PM. Elnöki iratok 001161. márc. 10.
⁵³ Budapest közállapotai. 64.
⁵⁴ Szabadság (1945) jan. 27.
⁵⁵ Uo. (1945) febr. 11.
⁵⁶ Szabad Nép (1945) ápr. 8.
⁵⁷ OL. I. M. 52 574/D. 1945.
⁵⁸ Szabadság (1945) febr. 10. — Szabad Nép (1945) márc. 27.
⁵⁹ OL. I. M. 38 799/A.
⁶⁰ Uo. 81 992/1945.
⁶¹ Szabad Nép (1945) márc. 25.
⁶² A munkaversenyre vonatkozóan részletes leírást és anyagot közöl *Strassenreiter E.*, Az 1945-ös májusi munkaverseny: Párttörténeti Közlemények (1960) VI/1—2.
⁶³ Szabadság (1945) márc. 6.
⁶⁴ OL. I. M. 55 238/B. 1945.

- ⁶⁵ Bp. I. sz. Áll. Lt. 63 040/1945. — VI.
⁶⁶ Szabad Nép (1945) ápr. 25.
⁶⁷ Szabadság (1945) febr. 4. — Szabad Nép (1945) márc. 28.
⁶⁸ L. részletes adatokat, statisztikai kimutatásokat a Budapesti Közállapotai című kiadványban.
⁶⁹ Szabadság (1945) jan. 24.
⁷⁰ Uo. (1945) márc. 1.
⁷¹ Uo. (1945) febr. 8.
⁷² Uo. (1945) febr. 13.
⁷³ Bp. I. sz. Áll. Lt. PM.—IX. 2421/1945. III. 23.
⁷⁴ Szabadság (1945) febr. 10.
⁷⁵ Budapesti közállapotai. 27.
⁷⁶ Szabadság (1945) márc. 15.
⁷⁷ Bp. I. sz. Áll. Lt. PM.—IX/X. 1945. febr. 10.
⁷⁸ Uo. PM.—IX/24. 1945. febr. 14.
⁷⁹ Szabadság (1945) márc. 3.
⁸⁰ Uo. (1945) márc. 6.
⁸¹ Uo. (1945) márc. 7.
⁸² Budapesti közállapotai. 19.
⁸³ Uo. 17—18.
⁸⁴ Uo. 24.
⁸⁵ Szabadság (1945) febr. 7.
⁸⁶ Uo. (1945) jan. 25.
⁸⁷ Bp. I. sz. Áll. Lt. PM. XI. 223 244/1945., 220 020, 220 017. sz. iratok stb.
⁸⁸ Uo. PM. XI. 223 244/1945.
⁸⁹ Szabadság (1945) márc. 16.
⁹⁰ Szabad Nép (1945) ápr. 4.
⁹¹ Balázs B., A demokratikus tömegmozgalom kibontakozása és a népi forradalmi szervek megalakulása a felszabadult Magyarországon. Az antifasiszta tömegmozgalom a második világháború befejezése után. Bp. 1957. *Uő.* Népmozgalom és nemzeti bizottság 1945—46. Bp. 1961. *Lackó M.*, Népi demokráciánk történetéhez. Tankönyvrészlet. Történelmi Szemle (1959) 3—4.

A. Рожьнов

ИСТОРИЯ ГОРОДА БУДАПЕШТ ПОСЛЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ СТРАНЫ

Статья посвящена истории периода непосредственно после освобождения Будапешта, периоду от января до конца апреля 1945 г.

В момент освобождения столица Венгрии находилась в своеобразном положении. В то время как в одной части страны еще велась борьба, а в другой уже развертывалась демократическая система, город Будапешт боролся за сохранение своего существования. Для обеспечения жизни в первую очередь следовало организовать снабжение столицы продовольствием, организовать уборку развалин, немедленно привести в действие аппарат здравоохранения и т. д. С одновременной организацией политической жизни и с пуском в ход заводов и транспорта Будапешт готовился как можно быстрее вновь стать столицей страны. Вышедшая из подполья коммунистическая партия немедленно мобилизовалась и приступила к решению самых срочных задач, беря на себя наиболее трудных из них. Созданием Венгерского национального фронта независимости партия привлекла на свою сторону трудящихся столицы и воодушевила их на работу. В результате этого были решены самые жгучие проблемы: снабжение столицы продовольствием, санитарное дело, за весьма короткий срок удалось организовать уборку развалин и достичь таких результатов, которые могли служить прочной основой для быстрой консолидации, для немедленного начала восстановления и развертывания нормальной экономической и политической жизни.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Az európai város keletkezésének újabb irodalmából

Az európai város keletkezésének irodalmáról, s főképpen Planitz és Ennen nagyhatású munkáiról hat évvel ezelőtt számoltunk be a Tanulmányok hasábjain. (A legújabb német nyelvű középkori várostörténeti irodalomból. Tanulmányok Budapest múltjából. XII. köt. 1957, 521—547.) Akkor aligha hihettük, hogy néhány esztendővel megjelenésük után olyan újabb kiadványokat ismertethetünk, amelyek az európai város keletkezésének kérdésében Planitz és Ennen eredményeit meg fogják változtatni. A kezdeményezés ezen a téren Theodor Mayert illeti, aki a vezetése alatt álló „Institut für geschichtliche Landesforschung des Bodenseegebietes” keretében, Konstanzban 1955 és 1956 folyamán a kérdés 15 szakemberét hívta össze, s előadásaikat 1958-ban vaskos kötetben jelentette meg (Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens. J. Thorbecke, Lindau und Konstanz 1958). A tanulmányok részben egy-egy nagyobb terület általános várostörténeti kérdéseivel foglalkoznak, részben az általános kérdések kiegészítéseként egy-egy város monografikus feldolgozására törekszenek. Az utóbbi csoportba tartozik Salzburg, Regensburg, négy északfrancia és német város és Magdeburg kialakulásával foglalkozó tanulmány, ezeket helyszűke miatt nem fogjuk külön ismertetni. Előre kell bocsátanunk: Th. Mayer úgy válogatta össze az általános tanulmányokat, hogy azok vagy a Planitz és Ennen által vitatott kérdéseket vigyék előbbre, vagy olyan nagyobb földrajzi területeket öleljenek fel, amelyeket ők nem vettek figyelembe.

Az első vitatott kérdés kétségtelenül a kontinuitás. Planitz a maga részéről teljesen tagadta a kontinuitás lehetőségét, vele szemben Ennen a vallási kontinuitást határozott vonásként emelte ki, bár a városi szervezet fennmaradását ő is kizártnak tartotta. A tanulmánykötetben több cikk foglalkozik a kontinuitás kérdésével. F. Vittinghof (Zur Verfassung der spätantiken „Stadt”, 11—29.) a késő antik város jogi helyzetét veszi vizsgálat alá nemcsak azért, mert a kutatás eddig keveset foglalkozott vele, hanem azért is, mert a késő antik város fejlődése erős közeledést mutat a kora középkori állapotok felé. A római civitas jogi helyzetében — bizonyos általános alapformák ellenére — óriási különbségek tapasztalhatók. Az alapformához tartozik, hogy a civitas nemcsak a várost magát, hanem a hozzá tartozó területet is jelentette, s a két alkotóelem együtte-